

Bir Gönül Sosyolojisi Nasıl Olanaklıdır?

Ahmet İNAM¹

Özet: Gönülün iki temel özelliğini vurgulamak gerekirse bunlar, “bütünlüğünü”, ve kendini koruma gücü ile yaratıcılık gücüdür. Gönülü olan birey, bütünlüğünü yaşayabilen, bedeni, duyguları, düşüncesi ve diğer bireylerle olan ilişkisini uyum halinde yaşayarak, yaratıcı bir devingenlikle üretip, yaşadıklarının altında kalmayan bireydir. Yaşadığına kendi gözleriyle, kendi dünyasıyla bakabilen, anlam katabilendir. Toplumların da kültürlerin de, hatta belli sürekliliği olan ikili insan ilişkilerinin bile gönülü olur.

Anahtar Kelimeler: Gönül sosyoloji, Gönül antropolojisi, Gönül felsefesi, Gönülü olmak, Gönüllü olmak.

***

Gönülün iki temel özelliğini vurgulamak gerekirse bunlar, “bütünlüğünü”, ve kendini koruma gücü ile yaratıcılık gücüdür. Gönülü olan birey, bütünlüğünü yaşayabilen, bedeni, duyguları, düşüncesi ve diğer bireylerle olan ilişkisini uyum halinde yaşayarak, yaratıcı bir devingenlikle üretip, yaşadıklarının altında kalmayan bireydir. Yaşadığını gönülleyendir. Yaşadığına kendi gözleriyle, kendi dünyasıyla bakabilen, anlam katabilendir. Toplumların da kültürlerin de, hatta belli sürekliliği olan ikili insan ilişkilerinin bile gönülü olur.

1 Prof. Dr. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Başkanı

Topluluğun, toplumun gönülü, bireylerinin gönüllerinin “toplama” değildir. Artık yaşamayan toplumların kültürü, onu oluşturan toplulukların kültürünün “bir anlamda” “bileşke”si değildir. Birey olmayan gönül, topluluğun, toplumun, kültürün gönülü de bireyin gönülü gibi yukarıda andığım iki temel özelliğini korur: Bütünlük ve kendi olma güçleri ile yaratıcı olma, yaşamı anlamlarla donatma güçleri.

Buradan her kültürün, her toplumun gönül sahibi olamayacağını çıkarabiliriz: Üretici, yaratıcı olup da özgüllüğü, bütünlüğü olmayanların gönülü olmaz. Kendine özgü özellikleri varlığında toplamış, bütünlüğü olan toplumlarda yaratıcı atılımlar yoksa, gönül de yoktur. İki temel özelliğin de yokluğu, gönül yokluğudur elbette. Bu temel özellikleriyle ortaya çıkan gönül, aynı zamanda yaşantılarımızı kuşatan bir atmosferdir. Gönülü olan kültürler, toplumlu topluluklarda sanki gönül kokusu vardır. Gönül gücüne sahip gönülleyebilenler, kendilerini saran gönül küre içinde yaşarlar.

Bu yazının sınırları için de, gönül varlığını oluşturan beş çift, on özellikten kısaca söz edeceğim.

1. Gönül a) Özden, b) Özlemlidir.

Gönül öz-den gelir, tarihsel köklerden ve geleceğe uzanır, özlemi, beklentisi, umudu, ütopyası vardır. Gönülü olanın geçmişi, geleceğinden gelir.

2. Gönül a) Özerk, b) Özverilidir.

Bu iki özellik gönülün verdiği güçle ilgilidir. Gücün, bağımsızlığından gelir. Yalnız bu bağımsız olan yapıyla gönül sahibi olabilirim. Bu bağımsızlık ve fedakârlığımla bir bütün oluşturur. Gönülü olan biri olarak kimsenin kulu değilimdir ama efendisi de değilimdir. Özümden verebilmeye, güçsüze yardıma hazırım. Gücüm güçsüzlere bakışından, gücümde kolayca vazgeçebilmemden, güçsüzlüğümde gelir!

3. Gönül, a) “özge”ye yöneliktir, b) özümseyendir.

Kısaca söylersek özüm, ötekinden (özgeden) gelir. Gönül sahibi, ötekini görebilendir.

4. Gönül, a) özgül, b) özgündür.

Özgüllük, kendine özgü olmak, biricik olmak demektir. Özgün, yenidir. Özgül insan, kendine yabancı olmayan insandır. Özgül-özgün bütünlüğünden, gönül sahibi olan biri için özüne yakışması, özünü aşmasından gelir. Özüne yakışma özgüllük, özünü aşma özgünlüktür.

5. Gönül, a) özgür, b) özenlidir.

Özgürlük, başıbozukluk değildir, gönül sahibi özgür insan, başıbozuk olamaz. Özenli olması, dış dünyaya ve kendine, saygısından, itina etmesindedir. Özgürlüğüm, kendime ve ötekine gösterdiğim özenden gelir. Özenim özgürlüğümden gelir.

Gönülün toplumsal ve kültürel düzlemi ve var olabilmesinin dört koşulu

İşte bu beş çift on özelliğiyle ortaya çıkan gönül, bireylerde beden, duygu, düşünme ve insan ilişkilerini uyum içine sokar. Gönülün toplumsal ve kültürel düzlemde varolabilmesi, en azından dört koşulun uygunluğuna bağlıdır.

1. Alt yapı sorunlarının olmaması ya da gönülün oluşumunu engellemeyecek durumda olması,

2. Duygu kürenin o kültürü, o toplumu kuşatması, gönülün duygu küreye ulaşması,

3. Gönülün akılküreye girip, düşünen, aklıyla yaşayan insanları beslemesi,

4. Toplumsal ve siyasal ortamın uygun olması.

Bir kültürde, bir toplumda gönülün varlığı, varolması istenir. Oysa, gönül sahibinden sürekli bir çaba ister. Salt akılkürede kalarak bilim ve teknoloji oluşturabilirsiniz. Gönül ortaya çıkmaz. Gönülküreye, o kültürde uygun gönül çevresi ve gönül ortamı oluştuğunda meydana gelir. Gönül çevresi, maddi çevredir. Gönülküreyi besleyen doğal, ekonomik mekândır. Gönül ortamı ise, gönül oluşturulan duygular, düşünceler, hayata verilen anlamlardan oluşur.

Gönül sosyolojisi, gönülün toplum ve kültür olarak (gönül antro-

polojisi!) yaşanabilmesinden dolayı olanaklıdır. O toplumun ve kültürün ne gibi özellikleri vardı ki orada gönül oluştu? Oradaki efsanelerden, folklörden, yaşam biçiminden, toplumsal siyasal ilişkilerden ortaya çıkan gönül hakkında ne öğrenebiliriz? Gönül toplumu, gönül kültürü olmak ne demektir? Kaç türlü gönül toplumu vardır? (Örneğin ben, yukarıda saydığım beş çift özellikle bir gönül insanı ve gönül toplumundan söz ettim. İleride bu özellikleri daha ayrıntılı anlatabilirim.)

Bu yüzyıl, gönlü, geçmiş yüzyıllara göre bilim teknolojileri, sanat, düşünce ve inanç düzenleri açısından daha derinden incelemeli.

Teknoloji Gönül Bağı

Teknoloji benim neyim oluyor?
Güleyim mi ağlayayım mı: Kendim oluyor.
Endişem, mutluluğum, gözüm,
Duygularım, anlatımım, sözüm,
Hüznüm.
Teknoloji, teknolojim oluyor.
Peki ya, o kim oluyor?

Gönlümüze Ne Oldu?

Gönlümüz dönüşüyor. Anlayamıyoruz. Rahatsızlığımız biraz bundan: Gönlümüz o, bizim olan, bizim kalan, ülkemiz. Sözümüzü geçirmeye çalıştığımız, geçiremesek de, yakın olduğumuz. Duygu sıcaklığımız... Dertlerimiz, sevinçlerimiz. İçimiz, gizlerimiz, içimizin seyir tarihi. Onunla kavgamız olsa da, hep en yakınımızda duyduğumuz.

"Gönlümüz" yaşayışımızın, yaşama biçimimizin özümsemiği, sindirildiği, yaşantılar yumağına taktığımız bir ad. Kültürümüzle, onun aracılığıyla bağ kuruyoruz önce. Bütün düşünme çabalarımızı saran atmosfer o. Onu, kimi anlama, yorumlama, düşünme çabalarında, bilimsellik ve mantık adına, ne denli soyutlamaya çalışırsak çalışalım, bu çepeçevre kuşatıcı niteliğinden ötürü, tümüyle etkisiz hale getiremiyoruz. Bütünlüğümüzün dinamiği yatıyor onda. Düşünen, bilen, hesaplayan, yapan, üreten, eyleyen, duyan, isteyen, duy-

gu çalkantıları yaşayan yanlarımızı bir araya getirmede, ruh, duyuş, anlayış, kavrayış, yorumlayış parçalanmasını önlemede önemli bir bütünleyici işlevi var.

İnsanın binlerce yıllık tarihi, gönlün tarihi açısından incelenebilir. Yazık ki, insan bu konuda bir bellek yitimine uğramıştır. Gönül unutulmuştur. Bizim kültürümüzde zaman zaman şarkılarda bir yakınma, sitem dalgaları halinde, "ben senin derdini çekemem gönül" gibi sözlerle, bir kapris ve tutku yumağı olarak görülmüştür. Batıda ona "Kalp", duyuş, duyuş seyri (*emotion*) gibi adlar yakıştırılmıştır. Duyumsama (*feeling, Gefühl*) olarak görülmüştür. Küçümsemiştir. Kendisinden uzaklaşmaya çalışılmıştır. Çünkü bir türlü anlaşılmamış, denetlenmesi gerekli, aşağı düzeyde bir ruh katmanı olarak görülmüştür. (Platoncu tutum!). "Hislerimize mağlup" olmamayı öğrenmişizdir. Alışılmış anlamıyla, Batıda ve Doğuda kendisinden utanılan, düşünmeyi, düşünceyi, akılcı yaşamayı, çıkarlarını kollayan yaşama biçimimizi engelleyen bir güç olarak görülmüştür.

Yalnız dikkat edilsin, "gönül" terimi alışılmış anlamıyla kaçınılmaya çalışılan duyuş yükünü çok aşan bir anlama sahip. Biraz da ben bu kavramı, kendi kültürümüzün özgün bir kavramı olarak yorumlamak istediğim için, yeniden oluşturmak, değişik boyutlarını sorgulamak, tartışmak istiyorum. Gönül ne duyuş, ne metaforik anlamıyla kalp, ne duyuşsal çalkantı, duyuş seyri, ne tutku, istek, arzudur. Bunların hepsini içinde taşıyıp, bunlardan fazla olandır. Bir çekirdek kavramdır, yeterince işlenmemiştir. Belli bir tutum içinde işlenebilecek, sezgisel yanı bol, şaşırtıcı sonuçlara gebe bir kavramdır. Bu açıklamalarım belki de onu anlaşılır kılacağına, daha da karartıcı olabilir. Olsun. Hemen aydınlık yok. Düşündükçe, duydukça, anladıkça gelir aydınlık. Gönül kavramı, alışılmış felsefe tutumuyla kavranamıyor; gönlü anlamak için gönlümüzü kullanmak gerek. Salt felsefe, bilim, düşünme, düşünceyle ilgili bilgilerimiz, belli bir tavır değişikliği içinde bu kavrama yaklaşılmadıkça, onun anlaşılmasını engelleyebilir. Gönlüyle ilgilenmeyenin anlayamayacağı, karanlık, anlaşılmaz bulacağı bir kavram oluşu bundan.

Şunu anlamaya başlayabiliriz: Gönlümüzü yaşayamıyoruz. Gön-

lümüzce yaşayabiliyoruz belki (kaçımız?!), gönlümüze giremiyoruz. Bir başka gönüle girebiliyoruz, başarabilirsek, kendi gönlümüze giremiyoruz. Ne oldu gönlümüze?

“Gönlümüz diye bir ‘şey’ mi var? Bu uyduruk sözle ne demek istiyorsun acaba?” diyebilirsiniz. "Gönlü" anlayamamayı anlayabilirim. Bir biçimde onu anlatabileceğimden umudumu kesmedim henüz. Türkçedeki gönülle ilgili deyimlerin çokluğuna baktığımızda, kültürümüzde ne denli derin bir yeri olduğunu görüyoruz. Amacım, gönül teriminin kullanılmasını inceleyerek, alışılmış anlamıyla bir "kavram" aydınlatması yapmak değil. Gönlüm çekmiyor bu yolu. Gönlümdeki "gönül"ü anlatmama yardımcı olamaz çünkü. Yine de, "gönül"ün yeniden yorumlanması çabası, yerleşik kullanımlarına tümüyle ters düşmeyecek. Böylesi bir dilsel, dilbilgisel araştırmayı uzmanlarına bırakıyorum. "Gönül", yaşayışımızı yorumlamada sırtımı dayadığım bir temel, çekirdek, ham kavram. Meraklıları sözlüğe bakıp, bu kavram zenginliğini görebilirler. Onun başka dillere çevrilmeye çalışırken, ne denli zorlandığını da anlayabilirler. Bu kültürde, Türkçe yaşayan biri olarak, gönlü gönlünce yaşayan biri olarak anlatmaya çalışıyorum onu. Olağan ki, görüşlerimin, varmaya çalıştığım sonuçların, çözmeye uğraştığım sorunların ışığında. Anlatımım gönüldeşlerimedir. Gönlü yaşamaya çalışan gönül erlerinedir.

Gönül neden salt bir duygu, duyguların yuvalandığı bir kalp değil? Çünkü duygudan, "kalp"ten fazla. İçinde kültürü taşıyor. Bir geçmiş. Bir hayat anlayışını. Bir yaşama biçimini. Bir insana bakış tarzını.

Gönül'e hemen gönlümüzü kaptırmayalım. Bir düşünme soğukkanlılığı gerek. Soğukluk demek istemiyorum.

Gönlün tarihine dönelim yeniden. İnsanın kendini nasıl, kim olarak algıladığını anlamaya çalışalım. Uzun yıllar, bilebildiğimce, gönül baskı altında idi. İnsanlar, çoğunlukla, binlerce yıl gönülleri olduğunu kavrayamadılar. Çevreleriyle olan ilişkileri buna izin vermedi. Doğa amansızdı. Korkulan, endişeleri, sığınma, güvenme istekleri. Adı ne olursa olsun otoritelere sığındılar. Bunu isteyerek, Türkçedeki anlamıyla gönüllü olarak yaptıkları da oldu; gönülsüz, istemeyerek yaptıkları da. Gönüle sahip olmaları, toplumda belli kurumların oluşması ile başladı. Din, sanat, bilim gibi. Çevreleri-

le baş edebildiklerini, karşılıklarına çıkan zorlukları yenebildiklerini gördükleri süreçte, gönüllerini duymaya başladılar.

Gönül salt din yoluyla, inanç sistemleri içinde, aşkın bir varlığa inanarak ya da kendilerini anlatabilme yollarından biri olan sanat yardımıyla ya da bilim aracılığıyla anlaşılıyordu. Bizde uzun yıllar düşünceleriyle inançları arasında gidip gelmiş sufilerin kilit kavramlarından biri oldu "gönül". "Hepsinden iyice bir gönüle girmektedir" diyordu Yunus. Alışılmış anlamıyla bir sevgi bağı, var olanla, var olanı kucaklayan aşkın varlıkla olan bir bağı, gönül bağı. Bir gönüle girmek, kendi dinsel, dilsel, toplumsal, tarihsel bağlamı içinde nasıl yorumlanırsa yorumlansın, kendi kalkış noktası açısından önemli ipuçları veriyor.

Etkileşim içindeyim. Benden farklı olan her şeyle. Kendimle. Bu etkileşim, belli etkileşim alanlarında olup bitiyor. Bedenimle, bedenimin "dışındaki" doğal çevremle, toplumsal çevremle, düşüncelerimle, başkalarının düşünceleriyle, duygularıyla, onlarla olan etkileşimin oluşturduğu alanlarda "eyleşiyorum". Etki alışverişinde bulunuyorum. İşte bu etki alışverişinde beni bütün farklı alanlarda bütünleyen, bütün kılan gönlümdür.

Gönüle yüklenen çok mu "fazla" oldu? Fazla olabilir. Alışılmış anlamları da aşabilir.

Etkileşimde "ben" olarak kalan bir şey tasarlıyoruz. Nicedir felsefeciler üzerinde düşünüyorlar. Gönlün, "ben'den farkı var.

Gönül kazanılan bir şey. Belli bir farklılık, ayrılık, özerklik, kendine özgünlük içinde "özgün" olmakla elde edilebiliyor. "Ben", böylece bir çaba gerektirmiyor. (Olağan ki bu, benim "ben" yorumum!). Hatta Foucault gibi düşünürlere göre, belli koşullarda, belli toplumsal, siyasal çabalar sonucu bizim üzerimize giydirilen bir giysi durumuna gelebiliyor: "Sen şusun" denebiliyor. Eğitim de biraz böyle değil mi bir açıdan, "ben oluşturma şantiyesi!" Burada "ben" üstünde fazla durmayacağım. Karanlıkları ve belirsizlikleri hemen gidermeye kalkmıyorum. Zaten başaramam da bunu.

Etkileşimde "yitmeme", etkileşim sonucu değişimi, geçmişimizle bütünleme, açılan gedikleri, oluşan farklılıkları yeniden bireşim-

ler yaratarak bütünleme, gönülle sağlanan bir başarı. "Ben" güçsüz düşebilir. Parçalanabilir. (Ben yarılması!). Kimi hastalıklar sonucu bölünebilir, yitebilir, düzeni, denetimi çarpıtabilir, bozulabilir.

Gönül, eğer gönlünüzü duyuyorsanız, bir sağlık işaretidir. Olağan ki, burada aldanma söz konusu olabilir. Bir bütünlük çabasının, yılmamanın, dinelmenin, çökmemenin gayretidir. Geçmişle, zaman içinde, bedenimizle, fiziksel, ruhsal, toplumsal, kültürel çevreyle, eşyayla, ürettiğimiz maddi, manevi her şeyle, hayata verdiğimiz anlamla kurulan bütünlüğün, bu savaşımın elde *edilecek* olan, elde *edilmekte* olan bütünlüğün göstergesidir. Gönül, hak edilecek olan bir şeydir. O nedenle, günlük konuşmadaki kullanımı bozarak diyebiliriz ki, herkesin gönlü yoktur. "Gönül" sözünün yabancı dillerdeki karşılıklarını da kullanıyor olmalarına karşın.

Tekrar edeyim: Tarihte mistikler ve tasavvuf ehli, belli yollar, yöntemler geliştirmişler "gönül" oluşturmak için. Benim savım şudur: "Gönül'e erişmenin bir tek yolu yoktur. "Gönlü" olmak için, sufi ya da farklı türden bir "mistik" olmak gerekmez. Budizmin, Brahmanizmin ya da benzeri inanç düzenlerinin eri olmak gerekmez. Gönlün çok kapısı vardır. Herhangi birinden girilebilir.

Bu yol, sanatla, düşünceyle, düşünmeyle, dinle, belli inanç düzenleriyle, ancak belli bir yaşama tutumu, tavrı içinde geliştirilebilir.

Gönlü olan, kendine *özgü* olandır. *Özgül* olandır. Farklıdır, bu nedenle yenidir, *özgündür*. (Zaman içinde oluşan, geçmişe benzememesi yönünden farklılıktan söz ediyorum.) Farklı olanları kendi var olma, yaşama alanında bütünlediği için, onlara erişebildiği, onları özümseyip, kendine katabildiği için, *yadsıyan* bir yenilik değildir bu. (Dileyen, Derrida'nın *Différence* kavramıyla paralellik kurabilir bu açıdan.) Gönlüne erişmiş insan, "gönül evi" olandır. Başka sözlerle anlatırsak "can evi" sahibidir. Kendi içi, iç dünyası, kendi "seyir defteri" olandır. Benzetmelerle yürüyorum. Başka türlü olmuyor. "Gönlün" alışılmış anlatımlarından uzaklaşmam, onu tümüyle alışılmış anlamlarıyla açıklamam gerek. Yazık ki burada, birtakım "ima"lardan öte bir şeyler söyleyebilmek çok zor. Döngü içine düşürmek, farklılığı anlatmak için alışılmışı kullanmak sıkıntısını (paradoks sözü yetersiz burada!) yaşamak zorundayım. Belirsiz gö-

rünen, karanlık görünen sözler etmek zorundayım. Giderek kapı aralanacak. Şu aşamada okur, bu belirsizliğin bunalımını benimle paylaşmak zorundadır.

"Gönül" kavramıyla neyi açıklamaya, anlamaya çalıştığım görürse, bu kavram biraz daha yerine oturabilir: *Teknolojiyle olan ilişkimizi anlatmaya çabalıyorum.*

Gönül yokluğu diyor ki: İnsan biyolojik, nörolojik süreçlerin bir toplamıdır, her şey bu süreçlerle açıklanabilir. Gönül tokluğu, gönül yüceliğinin yanıtı: Elbette. Biyolojik, fiziksel varlığımızı, bu alanlardaki etkileşimi, işleyişi kimse yadsımıyor. Bunların *üstünde*yiz de demiyorum, birçokları gibi. Bunlarla *birlikteyiz* diyorum. Yalnız fiziko-biyolojik, nörolojik etkileşimler içinde değiliz, ayrıca toplumsal, ekonomik, siyasal etkileşimlerimiz de var. "Benim" bunlarla bütünleşmem, bunların *altında ezilmemem*, bu etkileşimleri uyanık, diri, yaşayışıma, kültürüme, duygularıma uygun yaşayabilmem, gönlümün varlığını gösteriyor. (Okur anlatımındaki yinelemeleri hoş karşılasın. Başka türlü yürüyemiyorum.)

Bizi saran etkiler var. Tümünü bilemiyoruz. Bilinç dışı çalışanları var. Freud ve Marx bunlara işaret etti: Bedenimiz fark edemeyeceğimiz, anlayamayacağımız biçimde çalışıyor. Elbette, bilgilerimizle bu işleyişin bir bölümünü kavrayabiliyoruz ama tümünü değil. Toplumsal alanda da, siyasal alanda da üzerimizde (ilke olarak) tümünü fark edemeyeceğimiz etkiler var. Kim bilir evrende, şu anda bilginizin eksikliğinden, hep eksik kalışından ötürü bilemeyeceğimiz, fark edemeyeceğimiz nice etki altında bulunuyoruz. Bilinemez kalacak alanlarda (*terra incognita*) dolanmaya mahkûmuz. İşte bu etkileşimlerin bize zarar vermesi, *salt bilgilenerek*, bilinçlenerek önlenemiyor.

(Frankfurt Okulu yanlılarının bir zamanlar sandığı gibi!) Gönül evimiz olmadığı sürece, bilinçlilik, eleştirel kuram sahibi olmak yetmiyor. Çünkü yalnız bilgiden, bilinçten oluşmuyor insan. Aklının yanında, zihninin, bilincinin yanında, duyguları ve karmaşık iç dünyası var. Gönül bu bütünlüğü sağlayan bir kavram.

Kurtuluş, aklımızla, düşünceye dayalı stratejilerle, taktiklerle,

tekniklerle, sağlanamaz. Bir bütünlük, insan varlığını oluşturan bir bütünlükle elde edilebilir. Kurtuluş, zaten tümüyle, kesinlikle ulaşılacak bir durum değildir. Marksist ve Hıristiyan düşüncesindeki nihai "Kurtuluş" kavramı bu açıdan özürdür. Neden kurtulacağız? İnsan olmaktan mı? (Bu tümücemin yanına soru işareti koyup şaşırabilirsiniz. Bir karamsarlık önermiyorum. Aldanmamamız gerektiğini söylüyorum yalnızca!)

Aklın *denetimi* yoksa insan, karşısına çıkan zorlukların üstesinden kendine yakışan biçimde gelebilir mi? "Gönül" ne denli *güvenilirdir*? Bilgi elde etmede, insan ve doğayı, toplumu tanımada nasıl olur da "akıl"dan daha önemli olabilir? Niçin öyle olsun ki? Adını vermediğim, gizli bir mistisizmi "çaktırmadan" savunuyor olmaya yım sakın? Aklın aydınlığına, gönlün karanlığını katmanın anlamı ne? Bunu da aklımızla yapmıyor muyuz? Gönlümüzle düşünebilir miyiz? Aklımızla düşünmüyor muyuz? Kavramları çarpıtmanın, saptırmanın ne gereği var? Akılla aydınlanma çabaları yeterince başarılı oluyorsa (ki bu sav tartışılabilir!) çare yine akılda değil midir? Düşünceyi nereye çekmek istiyorum? Kültürümüz yüzyıllarca, duyguların uyutucu etkisi içinde, belirsizliğin, çözümleyici bir kayfa ile düşünememenin, mantık kurallarım kavrayamamanın, onlara egemen olamamanın sıkıntısını çekmedi mi? Davaya "ihnet" mi ediyorum acaba? Neden, akı, mantığı, çözümleyici, eleştirel düşünceyi savunacağıma, böylelikle evrensel olacağıma, "gönül" gibi ne idüğü belirsiz kavramlardan medet umuyorum? Ne çıkar ki bu kavramdan? *Obscurum per obscurius*. Karanlık olanı ondan daha karanlık olanla açıklama çabası. Aferin bana!

Hem sonra, diyelim ki "gönül" kavramı bir işe yarayacak. Diyelim ki insan "gönlü" olan bir varlık. Kim zıddını söylüyor ki? Ne olacak yani? Gönül bir duygu, bir istek. Düşüncenin, bilgi çabasının, o Platon'un, hesabı verilmesi, dayanakları gösterilmesi gereken, doğru sanı diye belirlediği (*Theaetetus*, 202c) bilginin elde edilmesinde, duyguların ve isteklerin ne kadarcık payı olabilir ki? Bu payın abartılması neden?

İşte, dananın kuyruğu, burada, bu gönül kavramına bağlı olarak, inşam nasıl gördüğümüzde kopuyor. Bizden Gazâli'nin, Batıdan

Pascal'ın "kalp gözü", "kalp mantığı", benim "gönül" kavramıyla anlatmak istediğimle özdeşleştirilmemeli. Gönül, "köngül", *Divanü Lügat-it Türk*'ün üç cildinde de değişik anlamlarıyla kullanılıyor. II. I. cildin 366. sayfasında (Türk Tarih Kurumu baskısı, 1986) "köngül" maddesindeki açıklamalara bakınız. Yalnızca, duyguyu değil, anlayış, kavrama, "akıl" dediğimiz, Batı düşüncesinde yüzlerce yıldır kullanılan (*logos, nous, ratio, reason, Vernunft...*) kavramlarla dile getirilen işleyişin işlevlerini de bir açıdan kapsıyor gönül. Sözcüğünü kökündeki "kön", düzelmek, doğru yola gelmek, inkârdan sonra ikraz etmek, yola çıkmak anlamlarına geliyor. İşte bir polemik, bir retorikle, yukarıdaki eleştirileri, Heidegger'imsi bir köken bulma özlemi içinde, ilk çaresizliğin verdiği ironiyle yanıtlayayım: Gönül bizi yola getirecek, doğrultacaktır. Hadi, biraz daha ödün vererek, Jaspers'ci bir anlatımla, bizi "yola" sokacaktır. Çünkü felsefe "yolda olmak" demektir. Gönümüzle yolda olacağız. Daha yolun başında, girdiğim yolun haklılığını savunma durumunda kalmak istemem, "gönül" yolunda olanlara yakışmaz bu. Kral yolunda yürümüyoruz ki! Baştan güvenceler yok, anlama, kavrama, düşünme çabasında, sağlam sigorta şirketleri yok bir serüvendir düşünmek. İşte bunu anlamak gerek. Düşünme cesareti, gönüle tahammül edebilme, onunla yürüyebilme cesareti.

Uçuruma mı götürür? Düşerim görürsünüz. Düşersiniz, görürsünüz. İşte tavrı değişikliği bu, bizi "gönül'e" vardıracak olan.

İyi de, bu Batılılarca zaten denenmiştir. Fenomenolojinin bir yoludur bu. Husserl'in önerdiği bir yoldur. Fenomenolojinin başarısı ise tartışma konusudur. Fenomenoloji, Sartre gibi Varoluşçu, bir yanı sıra Marksist de olabilen birini, Derrida gibi *Postmodernist* düşünürü ortaya çıkarmada etkili olmuştur. Yani, "gönül"le varılmak istenen yol, yürünmüş yoldur. Amerika'yı yeniden keşfetmeye kalkma! Diyebilirsiniz.

Bu söylenenlerde bir açıdan haklı yanlar olsa da, bizi "gönül" e götüreceği, onunla kendimizce "yaşama dünyasının" yorumunu yapabileceğimiz, kendi yolumuzu arıyoruz; daha önceki yürünmüş yollara, o yollarda yürüyenlere saygımız büyüktür. Biz de yıllarca o yolları türlü dolambaçları, çukurları, engelleriyle arşınladık dur-

duk. (Burada "bizi" ben ve hocalarım anlamında kullanıyorum.) Bir yol öneriyoruz: Yol geçmişi olan yoldur, o bakımdan insanlığın ortak malıdır, bazılarının çok sevdiği deyimle "evrensel"dir. Elbette, gelenekle, Batılı ve Doğulu (Doğu ne demekse?) bağımız olacaktır. Yürünmüş yollardan öğreneceğiz. Öğrendik. Öğrenmekteyiz, başarabildiğimizce. "Gönül"ün farklı bir düşünme, anlama, giderek yaşama tutumuyla yeniden çatılması, gönül obasının felsefi inşası niyeti, umudumuzu baştan kırarak denemişliklerle dolu değil. Bizden de zaman zaman bu kavramın önemini belirtenler olmuştur. Onlara da saygımız vardır. Bir hüsnükuruntu içinde değilsek, "gönül" kavramının araştırılması, oluşturulması çabaları yepyeni bir kültürel serüvendir. Öyle olmadığını söyleyenler, bizim yolculuk arkadaşlarımız değildir. Gerekçelerini dinleriz. Onlarla, onların anladığı dille de konuşuruz. Yolculuğumuz sırasındaki seyir defterimizi gösteririz. Verdiğimiz hesap onların istediği gibi olmayabilir. Bu doğaldır. Yolcuyuz çünkü biz. Onlar da kendi yollarının (eğer bu "yol" benzetmesini benimsiyorlarsa) yolcuları olsunlar. Hesap verilecektir. "Gönül" hesap dışı bir kavram değil, hesap veremezsek, insanlığın ortak malı olan düşünme geleneğinin dışına düşeriz. Karşımıza çıkanlar hep olacaktır. İki anlamıyla: Muhaliflerimiz ki onlar bize gereklidir, yolumuzda yürüdüğümüzde yitip gitmememize ister istemez yardım edeceklerdir. Yolculukta karşılaştıklarımız var bir de, hancılar ve yoldaşlarımız. Yolculuk, bütün tehlikeleri ve bilinmezlikleri ile bir yolculuk tadında olacaktır.

Belki ben fazlaca yürüyemeyeceğim. Tıkanıp kalacağım bir yerlerde. İnancım şudur: Gönül erleri devam edecektir. Belki farklı yollarda. Düzeltecek, değiştirecek, dönüştürecek, saptıracak, ama yürüyeceklerdir.

Başta dönelim yeniden: Neden akılla gönül zıtlasın ki? Belki zıtlaşması "gönül" kavramının anlaşılmasına yardım edecektir. "Belki" değil, edecektir, burada kalmamak gerek. "Gönül"ün akli ve duyguyu, insanla ilgili diğer anlama yollarını, etkinliklerini birleştirmesi, onun durağan olacağı anlamına gelmez. Hegel'ci anlamıyla, zıtlıkların kalkması, pek de olumlu değildir. Çözumsuzlük, yolumuzdaki ilerleyişin can damarı o. İnsan, parçalayarak, birbirleriyle zıtla-

şan, karşıtlaşan, gelişen kavramları düşünebiliyor.

Bunları ortadan kaldırdığımızda, düşünmeyi de yok etmiş olursunuz. Gönül, içinde bu zıtlıkları taşıyor. Gebe bir kavram, Husserl'in çok kullandığı bir deyimle. "Gönül"le tüm düşünme zıtlıklarını ortadan kaldıracığımızı söylemedik. Farklı bir yolda, gelenekte karşılaşılan zıtlıklara benzer zorluklarla yürüyeceğimizi ima ettik sadece.

"Gönül" unutuldu, demiştik. Ne demek bu? Yani, düşünen insanlar düşünürken "gönül"ü unuttu, hata etti; biz hatırladık, doğru yolda mıyız? Böyle boyumuzu aşan savlarımız yok. İnsanın bütünlüğü, bu bütünlüğün yitirildiği düşüncesi çok işlendi. Bizde bu görüşün en ateşli savunucusu T. Mengüşoğlu'dur. "*Felsefi Anthropologie*" çabalan dünyada temsilcilerini yitirmedi. Kendilerini bu adla adlandırmaları da, çağdaş felsefede birçok düşünür, insanı salt düşünen, akıl sahibi bir varlık olarak, logos merkezli yapısıyla görmememiz gerektiğini söylüyorlar. *Postmodernist, poststruktüalist, postanalitik...* gibi adlarla anılan felsefecilere bir bakın. Ahlak, siyasa felsefecilerini, süreç (*process*) felsefesi yaptığını ileri süren, büyük sentezler peşindeki felsefeciler öbeğini gözleyin. Bilim felsefesi, dil felsefesindeki o menevişli düşünce akımlarını anlamaya çabalayın. İnsan değişiyor. Kendisi, toplumu, içinde bulunduğu evrenle etkileşen insan değişiyor. Bu arayışlardan biridir, "gönül" arayışı da.

Gönül unutuldu. Bütünleme çabalan, insanın değişik yüzlerini keşfetme, bulma, yeniden değerlendirme, yeniden bütünleme çabaları unutulmadı. Düşünen insan uyumadı. Değişenin aranması sürüyor. "Gönül unutuldu" demek, "gönül" kavramıyla, onun belli uzlaşımlarla farklı boyutlarda anlaşmasıyla ilgili. "Gönül"ü, düşünmemizin içine katmayı unuttuk, şöyle şöyle anlaşılan "gönül"ü düşünmemize şöyle şöyle yollardan sokarsak, anlayış ufukumuz daha da açılacak, fark etmediklerimizi fark edeceğiz, demek.

Sıradan insan, dünyayı, yaşadığı dünyaları olduğu gibi kabul eden insandır. Dünya yüzlerce yıldır insanlara onaylatılmış. Onlarda belli inanç mercekleri, inanç pencereleri yaratarak.

Doğrusu, insan dünyayla, her türlü çevresiyle ilişkisinde çıkan zorlukları, bu dünyaya bakış pencerelerinden görerek yenmeye ça-

lıymış. Kendini *bildiğinde* dünyayı da bilmiş. Ona "kendini bil" denmiş. Bir yorumuyla, boyun eğ, kabullen, onayla, evetle. Dünyada karşılaştığı zorlukları dünya yaratarak gidermeye çalışmış. Bunu, belli yönetici takımı düzenler, inançlar, bilgiler, coşkulanma, duygulanma yolları oluşturarak başarmış. Dünya, daha başta, aile içi eğitimden başlayarak, insanın içine sindirilmiş. Bu durumda gönülün çiçek açıp gelişeceği bir toprak, bir iklim söz konusu değildir. Adına ister "ideoloji" deyin, isterse ahlak değerleri, normları, düzeni, isterse siyasal güç ilişkileri, önüne pencere açılmış insanın; bak buradan, işte sen busun denmiş: İnsan, işte sen busun. O olmuş.

İsyanı, kaygıları, hep bu sıradanlığın içinde sürüp gitmiş. Yöneticisi, rahibi, sanatçısı, bilim adamı, hepsi kabullenmişler. Eleştirmişler belki, eleştirileri belli düzen içinde kalmış. Dünya damarlarına akıtılmış. Duygularına, duyularına, algılayışlarına, bilgilerine, olmayan gönüllerine. Gönül, dünyayla yorumlanmış, hazır biçilmiş dünyayla özdeşleşmiş. Bu özdeşleşmede, insanın gönlü, yuvası, evi, içi korku veren, ürkütücü, uyumsuz öğelerden arındırılmaya çalışılmış; yaratılan efsanelerle, kahramanlarla, inanç düzenleri ve törenlerle.

Doğayla, çevreyle bütünleşme Doğuda doruğa ulaşmış. İnsan çevresi, çevresi insan olmuş. Çatışma ortadan kaldırılmış. Çile, bu bütünlüğü elde etmeye çabalamanın çilesi olmuş. Gönül, ortadan kaldırılması gerekli "nefis" olarak görülmüş. "Benlik", düşman olmuş. Her türlü kötülüğün kaynağı olarak anlaşılmış.

Toplumdan, çevresinden uzak düşen insan, çoğunlukla, gönlünü arama yürekliliğini göstereceğine, kendine uygun çevre, düzen, toplum aramış.

Demek ki, bütünleşmeyi sağladığı, sağladığını sandığı dönemlerde de, onu yitirdiği, yitirir gibi olduğu zaman dilimlerinde de gönlü unutmuş. Gönül geliştirememiş.

Çünkü gönül sıcaklığı ancak gönlü olanın sıcaklığı demektir. Şimdi, yaşadığımız şu amansız çağda, gönlün yitirildiğinden yakınıırken, bunun için özellikle teknolojiyi suçlarken, gönlün bu çizmeye çalıştığım tarihini unutuyoruz. "Gönül unutuldu" biraz da bu demek. Tarihin hangi döneminde, dönemlerinde gönlüne kavuşa-

bildi insan? Bir pencere açılıp, "bak işte, gönlün bu" denmedi mi ona? Başka türlü söylersek, belli bir insan topluluğu, kendilerine pencereler açarak, insanları o pencerelerden baktırmadı mı? Dünyayı sindirebildik mi içimize, gönlümüze, yoksa dünya sindirildi mi bize? Sindirebildikse, gönlümüz vardı demek ki? Gönül, "her zaman orada" duran, yapısalcıların deyimiyle, bir "zaman ötesi" yapı taşı-mıyor ki! Gönül yaratılan, oluşturulan bir şey.

Gönlümüz yapılmadı. Gönlümüz olmadı. Gönlü güzel, gönlü yüce insanlardan söz ettik, ama acaba gönlümüz var mıydı? Oluşmuş muydu? Gönül yokluğu, gönül tokluğu sanıldı. Gönül kırıklığı, çekilen çileler, baskılar, sürgünler, kısımlarda gönlümüz oluştu mu? Bizim toplumumuz için konuşmuyorum yalnızca, tarih boyunca tüm toplumlar için söylüyorum: Gönlümüz oldu mu? Gönlümüz kaldı. Neden? Gönlümüzde, gönlümüz kaldı. Nasıl okumak isteyip de okuyamadığımız kitaplarda gönlümüz kalıyorsa, yaşamak isteyip de, bir türlü yaşamasını beceremediğimiz yaşantılarda gönlümüz kalıyorsa.

Yine, büyük bir laf ederek sürdüreyim: İnsanlığın tarihi, gönlüne ulaşmanın, gönül koyduğu gönlüne varmanın tarihidir. Ne oldu bu devinen gönlü de, ona bir türlü ulaşamadık? Vuslat ne zaman?

Batıda, Hegel geldi, Marx geldi; arayışın sonucundaki kurtuluşu muştulamaya çalıştılar. Hep gönül dışı yollarla, toplumla, tarihle, mutlak varlıkla (Geist), ekonomik koşulların "alt" denen, alt mı üst mü olduğu tartışıla tartışıla bir türlü bitirilemeyen yapının, emeğinin, artık değer düzenlenmesiyle kurtuluş arandı. Kurtuluşa, gönlüme kavuşmuyorsam nasıl kurtarabilirim ki? "Sen önce gerçekçi ol, maddi koşulları düzelt, bak nasıl kavuşacaksın gönlüne", dendi. Pencere açtılar yine: İşte gönlün, işte sen, buyur kavuş. Hatta gönlüle, bu yazıdaki anlamıyla, hiç kavuşulmayacağım, çünkü insanın yazgisinin, onu aşan mutlak varlıkça, *Geist* tarafından belirlendiğini söylediler. Gönül bir aldanmadır. *Geist*'in bir oyunudur. Tarihin. Akim. Akıl, bizimle oynayıp, gönül diye bir oyuncak sundu bize.

Nihilist tutumla, gönlü yok eden tüm güçlerle doğayı, duyguları, düşünceleri bile, tüm arzulan yok ederek gönlü varılacağı da

söylendi. Gönlü yok et, gönlü bulursun. Gönüllü olarak, gönülsüz olduk. Gönlümüzün ortadan kaldırılışı, gönüle ulaşma çabasıydı.

Belki her kültürün, her çağın, her dönemin bir gönül anlayışı vardı. Gönül hep vardı. Önce gönül vardı. Kelamdan, akıldan, *logos*'dan önce, eylemden de önce. Gönül, toplumsal ve kültürel koşullar değiştiğinde değişti, farklı kılıklara büründü. Yani: Gönül hiç unutulmadı. Her kültür gönlü yaşadı. O kültürdeki insanlar, tek tek, kültürleriyle, evrenleriyle, duygularıyla bütünleştiler. Sıradanlıklarıyla mı bütünleştiler?

Bu karşı çıkışları anlıyorum. Gönlünüzce, gönül tarihi yazabilirsiniz. Buna karşı çıkmıyorum. İnsanın etkileşimleri, değişimleri, duygusu, aklı, hünerleri, becerileriyle, coşku ve istekleriyle bütünleştiği, içine sindirdiği gönül, gönül erlerinin mülkü olabilirdi ancak. Tarihin hangi dilimlerinde, hangi kültürlerinde gönül erleri vardı? Gönlünü arayan o, evrenle, toplumla, tarihle birleştirdiği içini, can evini, o evle, o bütünleşmedeki farklılığını arayan erler neredeler? Bütünleşme, boyun eğme, anlayış kıtlığından doğan teslimiyet, kendi gücünü, farklılığım katamamaktan ileri gelen esaret değil.

Bana kızanlara, kızacak olanlara, saygısızlık yaptığım için çıkışacak olanlara saygılı yanıtım: Eskileri, atalarımızı, kültürümüzdeki nice yüce kişileri gönlü olmamakla suçlamıyorum. Gönlün ne olduğunu onlardan öğrendik. Öğrenmekteyiz. Onları, farklılıklarını, bütünleşmeleri ve ayrılmaları ile anlamaktayız. Benim derdim yaşadığımız şu dönemle: Gönlün tarihinde gönül erleri, gönlü hoş, gönlü yüce kişiler hep olageldi. Evren değişiyor, değişimin titreşimleri bizi etkiliyor. İşte bu etkileşimler içinde biz, kendimize yakışan bütünleşmeler ve ayrılmalarla, gönlümüzü kuramazsak gönül erleri olamayız.

"Gönül unutuldu" demek, nasıl gönül eri olacağımız kaygısını unuttuk demek. Kafa tutarak, duyarak, düşünerek, direnerek, kendimizi bırakarak. Ama akışı anlayarak. Akıştaki yerimizi görerek. Gönlümüzü yaratarak. Yaratabilirsek, gönlümüz cihana armağan olsun.

Teknolojiye Ne Oldu? Önce Temelde Duran: Denetim

Canlılık, belli bir denetimle olanaklı; çok küçük canlılarda, hücrelerde, diğer hücrelerle, çevreleriyle olan bağlantılarında bu denetimi görüyoruz. Hücreyi ayakta tutan, onu o yapan, bütünleyen, bir arada tutan, birleştiren, bir yapan, biricik yapan bu denetim ağı. Moleküler biyolojideki çalışmalar, hücreyi, canlıyı dış etkenlerden, yabancı "düşman" etkilerden koruyan bağışıklık düzenlerinin incelenmesi, bu konuda önemli ipuçları, tartışma olanakları yaratıyor. (Örneğin, konunun bir açıdan tartışılması için, bkz. Tauber, 1991) Denetim (*control*) daha hücrelerimizde başlıyor, bedenimiz baştan aşağı denetim ağlarıyla dolu. Canlı olmanın, evrende canlı olarak kalabilmenin özelliği bu. Belki cansız nesnelere için de, onları var kılan denetim süreçlerinden, denetim ağlarından söz edebiliriz. Tartışmayı buraya kadar genişletmek amacıyla değilim. Söylemek istediğim, daha bilinç düzeyine çıkmamış yaşantımızda bile bir denetimin varlığı. İşte teknolojinin çekirdeğini burada görüyorum.

Denetimde. Teknoloji, bu yazımda, çeşitli teknikleri ve onların bilgisini, o bilgiyle üretilen ürünleri, bu ürünleri yaratma süreçlerini içeriyor.

Teknoloji üstünde düşünenlerin çoğu, Batı kültürlerinin temelinde yatan tekhne kavramından yola çıktılar. Bu kavramı burada irdelemeyeceğim. ("Tekline" kavramı üzerine bu kitaptaki çalışmaya bakınız.) Genellikle teknik, bir amaca ulaşmak için kullanılan yolların, yöntemlerin, araçların tümüne verilen bir ad. Bu teknikle, geliştirilen araçlarla, genellikle doğanın gerçekleştirmediğini, başka türlü, başka bir zaman akışı içinde (hızlı ya da yavaş) gerçekleştirdiğini elde etmek için, işleyen süreci denetlemeye koyuluruz. Denetleme araçları geliştiririz. Denetlenen süreçler oluştururuz. Teknoloji bu yorumuyla, bir denetim sürecidir, bu denetim süreciyle elde edilen ürünlerle, bunların bilgisidir.

Kaldı ki, denetim yalnızca, araç gereçlerle, makinelerle başarmaz. Biraz önce doğadaki varlıkların bir denetimle, iç ve dıştan gelen güçleri denetleyerek ayakta kalabildiklerini söylemiştik. Yaşa-

mak, denetimler içerir türlü alanlarda. (Teknolojinin bir denetim (control) olduğu konusunda bkz. Agassi, 1985) Toplumsal düzen, ahlaksal, siyasal düzen, bu düzenleri yöneten güçlerin denetimiyle olanaklıdır. En basit insan ilişkisi diye bilinen ikili insan ilişkilerinde bile, dostluk, düşmanlık, kardeşlik, tanışıklık gibi bir denetim ögesini bulabiliriz.

Buradan nereye varmak istiyorum? Derdim: Teknolojinin değiştirdiği, değiştirmekte olduğu dünyayı, bu değişimi anlamak. Hele bizim gibi, teknolojiyi yaratamamış, onunla sonradan tanışmış, onu kabul etmek zorunda kalınca da uzun yıllar kendisine hep bir üvey evlat aldığını sanmış, bunun bunalımlarını yaşamış kültürlerde, bu yabancı, bu ilk bakışta varlığımızı ezmeye yönelik, "tek dişi kalmış canavar"la baş etmenin sorunlarını anlama çabasında, teknolojinin kökeninde yatan "denetimin" bütün evrendeki varlıkları var eden bir özellik olduğunu unutmamak gerekiyor. Bize bir savaş gücü, varlığımızı ezmeye çalışan farklı inanç sahiplerinin geliştirdiği teknikler, ürünler olarak gelen bu karmaşık denetim düzeninin altında ezilmemek, onu, zaten istesek de istemesek de kullanmakta olduğumuzu unutmadan yorumlamak, ona uygun, yerinde, yaratıcı, gönlümüzce bir tavır takınmak için, düşünce planında, onu en geniş boyutlarıyla yorumlama cesaretini göstermeliyiz. Üstelik sayıları hızla artan mühendislerimizi, kurmaya çalıştığımız fabrikalarımızı, teknokratlarımızı toplum, ahlak, düşünme, düşünce, duygu, anlam düzeniyle birleştirebilmek, ekonomik düzenimizdeki çözülmeyi bekleyen onca sorunu derinlemesine anlayabilmek için bu cesaret gerekli oluyor. Teknolojiyi yorumlamak, "neden böyleyiz, nasıl değişiyoruz, bu hızlı değişimde ne yapıyoruz, nasıl değişmeliyiz, nasıl bir dünya, nasıl bir yaşama biçimi için değişmeliyiz?" sorularının üstüne gitmemize yarıyor.

Teknoloji, başta, belli üretim, yapım teknikleri geliştirmeye, onlarla ürünler ortaya koymaya yönelik bir denetim çabasıydı. Şimdi ne durumdadır? Teknoloji hem değiştiriyor, hem değişiyor. Değişimin sancıları, o değişimi yaratanları da yaratmış olanları da sarıyor. Tüm dünyada düşünenler, kültür yorumcuları, geç de olsa, teknolojiyi bir yerlere oturtmaya, ona anlam vermeye, ona karşı takınılacak

tavrı belirlemeye çabalyorlar. Hayatımızı teknolojiyi anlamadan anlayamıyoruz. Değişimi sezmenin, bizi denetleyen, denetlediğini sandığımız güçleri denetlemenin çabası içindeyiz. Neden denetlemeyeceğimizi anlamak istiyoruz. Anlamak, açıklamak, yorumlamak, değişiminin nerelere doğru seyrettiğini önceden belirlemek de bir denetim çabası. Öyleyse, teknoloji, evrende var olmaya çabalayan insanla ilgili her şeyin temelinde var. Teknoloji bizimdir, anlayabilirsek, yorumlayabilirsek bizim olacak.

Önce bu yabancılık duygusunu, onu kavramayı engelleyebilecek gereksiz soğukluğu ortadan kaldırmak gerek.

Yaşama Tabanına Dayalı, Bu Tabanla Bütünleşmiş Bir Denetim Olarak Eski Teknoloji

Eski çağları düşünelim. Sanayi devrimi dediğimiz olgudan çok öncelerini. Değirmen, ekmek elde etmek içindi. Dokuma tezgâhı, giyinmek, örtünmek, duruma göre süslenmek için. Çanak çömlek, çini, seramik yapımı yine günlük yaşamın içinde, onun bir parçası olan ilişkilerde yürütülürdü. Kılıç, kalkan, kargı, giderek top üretimi, ilaçların elde edilmesi, ev, saray, köprü, gemi, araba yapımı, bu yapı ve üretimle ilgili gizli açık bilgiler, kurumlar, toplum yaşayışıyla bütünleşmişti. Zaman zaman ortaya konan ürünlerden yakınma olmuyor değildi, "Tüfek icat oldu, mertlik bozuldu" gibi. Eski Yunan kültüründe, teknisyen, iktidarın buyruğunda, soylu sınıfa yükselmemiş biriydi. Toplumda çok büyük gücü yoktu. Hizmetçi idi. Varılması gerekli sonuçlar için bir aracı, bir yardımcı görevini görüyordu. Uz (mahir, usta) kişilerin yönetime katılmaları, yönetimde söz sahibi olmaları, belki birkaç aykırı örneğin dışında, sık rastlanır bir durum değildi. Teknisyenlerin yöneteceği bir dünya tasarımı yaygın ve baskın değildi toplumda. Platon *tekhne*'yi genel olarak pek yüceltmezdi. Yarara, çıkara yönelik çabalar, günlük yaşamın sürdürülmesinde, belki kölelik düzeninden ötürü olağan, sıradan bir iş olarak görülüyordu. Teknoloji, bu toplumlarda göze batmazdı, iktidarın, inanç düzeninin emrinde idi. Piramitlerin, o günkü bilgilerin ışığında düşünürsek, kimi tapınakların, kentlerin, hey-

kellerin yapımı, bugün bize birer teknoloji harikası olarak görünse bile, hep başka amaçların hizmetinde kullanılan, kendisini doğuran bilgi ve beceri, giderek denetim düzeninin fark edilmediği ürünlerdi. Yönetimin başı, teknisyenlerini çağırır, onlara yapmaları gerekeni buyururdu. Teknoloji, belki aşırı bir genellemeyle söylersek, yaşamın akışı içine emdirilmişti. Düşünce ve ahlak genel olarak kültür düzenine kafa tutmayan, bu düzenden kopmamış, yalıtılmamış bir özellik taşıyordu. Kültür teknolojiyi sindirmişti. Uzluk (zanaat, sanat anlamında), bilgeliğin yönetiminde görülüyordu. Olağan ki, toplumlar arası savaşlar, savaşimler, teknolojiyi değiştirdi, geliştirdi, zenginleştirdi. Bu değişim, yüzlerce yıl toplumdaki diğer kurumların değişmelerinin önüne geçmedi, onları örselemedi.

Öyleyse, bu üstünkörü çizdiğim tabloya güvenilirse, teknoloji insanın çevresiyle bütünleşmiş, gönlünde sorun yaratmayan bir parçası olabilmışti önceleri. Teknoloji hep vardı. Alet, insan elinin, gözünün yardımcısı, uzantısı idi. Hatta *tekhne* kavramının Eski Yunan kültüründe incelenmesinden, bu kavramın şimdiki kültür kavramına çok yakın özellikler taşıdığını söyleyebiliriz. Bir anlamda, *tekhne*, insanın yarattığı her şeyin adıydı. (Doğa kavramına zıt olarak!) Genel olarak söylenirse, sanat, edebiyat, tıp, her türlü mühendislik bilgisi, becerisi, tarımcılık *tekhne* idi. Kültürün teknolojiyle bunca derinden bütünleşmesi, arada bir çıkan bozuk seslerin dışında, teknolojik denetimin, yaşamın diğer alanlarındaki denetimle uyuşum içinde olduğunu gösteriyordu. Olağanlığı ve sıradanlığı içinde, gönül teknolojiyle kaynaşmışti. Belki, bundan dolayı, şimdiki anlamıyla, benim bu yazıda verdiğim anlamlarıyla, ne teknoloji ne de gönül gelişmişti. Gönül, (insanın yüreği ve beyni, çevresini, çevresindeki değişimleri, bütünlüğünü, zenginliğini, yaratıcılığım, özerkliğini bozmadan) örselenmedikçe dirilmiyordu. Gönül o uyku haliyle, o zamanki durumuyla denetiminde, seyrinde, işleyişinde teknolojiden etkilenmiyordu, onu karşısında duymuyordu. Ona karşı kayıtsızdı. Dolayısıyla, kendini yetesiye tanımıyordu. Teknoloji ise zaten gönülle ilgili değildi pek, konulan amaçlara erişmeye çalışıyordu. Gereksinmeleri gideriyor, denileni yerine getiriyordu. İletişimde, belki sofistçe teknikler, retorik vardı; belagat, fesahat önemseniyordu, yönetim teknikleri, askerlik sanatı, tıp alanlarında

çalışmalar yapılıyor, insanları etkileyip, boyunduruk altına alma yolları araştırılıyordu. Belki yalnızca tıpta, gönül arada bir önemseniyordu. Mimaride de seyrek de olsa gönlün yansıdığı yapılar görülebiliyordu. Gönül denetimi ve teknoloji denetimi iç içe girmişti. Hem birbirlerinden ayrı (aralarında pek etkileşme olmadığı için) hem de birbirlerinden uzak düşecek bağımsızlıkları olmadığı için iç içeydiler. Aralarında kaynaşma yoktu.

Eski Teknolojinin Kullanılma Amaçları

Eski teknoloji kim tarafından kullanılıyordu? Hangi amaçla kullanılıyordu? Kim ele geçirmişti onu? Kimin elinin altında idi?

Toplumunu yönetenler, yerleştirdikleri kurallar, değerler düzeni ile doğanın, doğa koşullarının, kendi toplumunun yarattığı sorunların üstesinden gelmek için, yönetimde, savaşlarda, hastalıklar karşısında, yol, ev yapımında, ticarete... teknolojinin ürünlerinden yararlanıyorlardı. Amaç, birey, toplum, ulus olarak ayakta kalmak, yaşamayı sürdürmektir. (Sonraları, ekonomi ağırlıklı, pazara önem veren, kazancı en yüksek düzeye çıkarmaya, verimliliği, akla dayalı denetimi artırmaya yönelik, talebi kışkırtan tüketim çılgınlığını körükleyen bir hale geldi.)

Yalnızca bu muydu amaç? O yüce tapınaklar niçin yapıldı? Tapınaklardaki heykeller, süslemeler? Kutsala olan inanç. Kutsallığın merkeze konulduğu bir düzende bu kutsallığı meşrulaştırmaya, iktidarla kutsallığı bir arada uyum içinde tutmaya yardımcı oluyordu teknoloji. Kutsallaştırman değerlere hizmet ediyordu. Kutsallıkla anlam kazanmış evrene yakışan, gökyüzündeki, yeraltındaki, okyanuslardaki tanrılarla, yeryüzündeki insanlar arasında bağlar kuruyordu. Bakın 1931 yılında bir derlemede yayımlanan makalesinde J. M. Keynes ne diyordu: "Bir kez daha amaçları araçlardan daha değerli göreceğiz ve yararlıyı değil, iyiyi tercih edeceğiz. Fakat dikkat! Bütün bunların zamanı henüz gelmedi. En azından bir yüzyıl daha kendimize ve herkese güzelin çirkin ve çirkinin güzel olduğunu iddia etmeliyiz: Çünkü çirkin yararlıdır ama güzel değildir. Hırs, tefecilik ve tedbirlilik bir süre daha tanrılarımız olmalı. Çünkü, ancak onlar

ekonomik zorunluluk tünelden gün ışığına çıkmamızı sağlarlar." (Porritt,1988: 97) Teknoloji ekonominin ya da ekonomi teknolojinin buyruğu altına girdiğinde "güzellik", "kutsallık"la birlikte yitiyor. Bu değerlerin yitirilmesi isteniyor, geçici bir süre için de olsa.

Binlerce yıl öncesinde, nasıl bir teknikle oluşturulduğu hâlâ açıklıkla bilinmeyen süs eşyaları vardır müzelerimizde. Bunlar hangi amaçlarla yapılmışlardır? Onları yapan teknoloji neden geliştirilmemiş, sürdürülmemiştir? Estetik kaygı, o dönemlerde çok açık görülmeyen sanatla zanaat arasındaki ayırımın ötesinde, teknolojiyi kullanmıştır. Gönül tomurcuğu insanlığın her döneminde çiçek açmaya çabalamış demek ki. Estetik kaygı teknoloji doğurabilmiştir. Süs eşyaları, müzik aletleri gönlün keşfedilmesinde teknolojinin oldukça anlamlı hizmetini gösterir. Bunları, teknolojiye haksızlık etmemek için söylüyorum. Teknoloji benim kendim oluyor. Biz oluyoruz. İnsanın kendisi, iç hayatı, manevi, tinsel değerleri oluyor. Sonra ne oldu da Keynes'in o zehir zemberek sözleri kitaplara geçebildi? Teknolojiyi kendimizden uzak bir öcü gibi düşünmenin anlamı yok. Hep bizimleydi o, gönlümüzün içindeydi. Ateşin kendisiyle, yüzlerce yıldır, insanlığın kültüründe can bulan ateşle. Ferhat'a dağlan deldirme yürekliliğini veren oydu. Efsanelere, masallara karışmıştı.

Teknolojiyi belli kültürler ve inanç düzenleriyle özdeşleştirip, bizden olmayan bir "düşman" gibi görmek, kendimizi, tarihimizi, gönlümüzü, teknolojinin kendisini anlamamak demektir. Gönül sıcağı, teknoloji ateşiyle beslenmiştir yıllarca. Şimdilerde, ortaya çıktığını fark edip, kahrolduğumuz bu düşmanlık neden? Yanıt çok yönlü. Birini hemen söyleyeyim: Yorumlayamıyoruz onu, anlayamıyoruz, anlamlandıramıyoruz, içimize sindiremiyoruz. Şimdi, durumu daha iyi değerlendirebilmek için, yorumlama çabalarımızı sürdürelim.

İnsan Makineleri

İnsanın maddi kültür tarihine, yarattığı teknolojik ürünlerin ta-

rihine baktığımızda, ürünlerin ortaya çıkışında, yalnızca hayatta kalma çabasının olmadığı görüyoruz. Kültürel, coğrafi farklılıklar, farklı ürünler yaratabiliyorlar. Örneğin, tekerleğin tarihine baktığımızda, Hindistan'da MÖ 3000, Mısır'da, Çin'de MÖ 2000'lerde, tekerlekli araçların kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Tekerleği kullanmadığı halde varlığını yüzyıllarca sürdüren topluluklara rastlıyoruz. Örneğin Orta Amerika'da, İspanyollar gelinceye değin çamurdan oyuncakların dışında taşımada kullanılmamıştır, (bkz. Basalla, 1990) Bütün kültürleri, kültürel farklılıkları aşan, onların üstünde bir "evrensel" gelişimi olmamış tekerleğin. Tekerlek, örneklerden biri yalnızca; bunun gibi, bizim kültür iklimimizde ortaya çıkıp da başka kültürlerde görünmeyen gereçlere, aletlere rastlayabiliriz.

Teknoloji, farklı kültürlerde farklı gelişmeler gösteriyorsa (Bunun çok sayıda örneği, teknoloji tarihinden çıkarılabilir. Yukarıda adını andığımız kitaba bakınız.) neden kültürden, kültürlerden bağımsız bir gelişimi olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmış? 1750'lerden sonra Batı kültüründe gelişen biçiminin bugün dünyayı büyük ölçüde etkisi altına alışından dolayı böyle düşünülmüş. Bu ise kültürlerin kendi koşulları içinde geliştirebilecekleri teknolojilerini engelleyen öğelerden biri olmuş. Olağan ki, bütün dünyayı sarıp sarmalayıp, pazarları elinde tutan elektronik ürünlerine kafa tutup, bunlar benim kültürümün gereksinimleri değil diyemezsiniz, çünkü ürünlerle birlikte gereksinimler de değişiyor. Yeniden oluşturuluyor. Yeni baştan yaratılabilir. Batı kültürünün, bilimin, teknolojinin ürettiği ürünler, ne denli dirençle karşılaşırsa karşılaşsın, kültürel sınırları aşabiliyor. Kaldı ki, direnmeyip taklit edenler (Japonlar gibi) dünya teknoloji pazarında yerini alabiliyor.

İlk zamanlarda, eski teknolojilerde, bir toplumda maddi kültür ile maddi olmayan kültür arasında bir uyum, birbirini tamamlama, görebiliyordu. Şimdi ise, kültürün maddi boyutu, teknolojik üretim, diğer boyutlardan giderek kopmuş, almış başını gitmektedir. Elimizdeki makineyi, yaşayışımız, yaşama biçimimiz yaratmıyor; yaşama biçimimizi makineler (Örneğin TV, elektronik haberleşme araçları...) belirliyor. İşin ilginç yanı, bu ürünleri yaratan kül-

tür de, Batı kültürü de, kendi ürünlerine yabancılaşma tehlikesini yaşamıştır, yaşamaktadır. Bizim zorluğumuz, kendi başına teknoloji üretmeyen kültürlerin sorunları, bir başka biçimiyle bütün dünyada yaşanmaktadır. Makine, hayatı kolaylaştırmakta, uzaklıkları kısaltmakta, verimi artırmakta, hazzı, keyfi, şiddetli hale getirmekte ama bedelini de ödetmektedir. Yaşayışına sahip olamamaktadır insan. Altında denetimin yattığını söylediğimiz teknolojik işleyiş, denetimden çıkmıştır. Şu anlamda: Teknolojik ürünleri tasarlayan, pazarlayan insan, bir yere kadar denetimi elinde tutmaktadır. Yalnız, bu üretimlerin sonuçlarının ne olacağını tam kestirememektedir. Mühendis, hesaplayıp tasarlamakta, diğer uzmanlarla birlikte pazarlaması yapıp üreticiye iletilmektedir. Bu arada değişik iletişim teknolojileriyle ürünlere karşı talebin yaratılmasına çalışmaktadır. Ürünü satın alanların bu ürünle etkileşmesinden dolayı yaşayışında nelerin değişebileceği, bir mühendislik ya da pazarlama sorunu olarak yeterince incelenmemektedir.

Eski toplumların eski teknolojilerinde yalnızca cansız doğadan yararlanılarak ürünler oluşturulmuyordu. Hayvanlar (at, deve, öküz, fil, sülük gibi), hatta insanlar kullanılıyordu şimdiki makinelerin yerine. Belki milyonlarca köle, nice zahmetlerle, yıllar süren çabayla piramitleri oluşturdular. Soyluların evlerindeki köleler, şimdiki çoğu elektronik mutfak araç gereçlerinin yaptığı işi yapıyorlardı. İnsan insanı kullanıyordu. Kutsal değerler adına, Tanrı, tanrılar adına, hükümdar, kral, cümle soylular adına. Egemen inanç ve yönetim düzeni, değerlerini ve teknolojisini kendi belirliyor, kendi toplumundaki köleleri bu amaçlar doğrultusunda kullanabiliyordu. İnsan kendini, kendi türünden varlıkları, belli bir sınıfsal konumda gördüğü insan gruplarını makine olarak kullanabiliyordu. Bu durumuyla teknoloji, işleticisi ve makinesi insan olan bir düzen oluşturuyordu. Şimdiki teknoloji, insanın hayatını bir anlamda nasıl elinden alıyorsa, o zamanki eski teknoloji de insanı bir araç gibi kullanarak, büyük çoğunluğun hayatını ortadan kaldırıyordu. Makineye kızmak, hem eski hem de şimdiki teknoloji düzeni içinde, insana kızmaktı. Teknoloji, eskiden de, şimdi de, ne denli farklı yapılar taşırsa taşıсын, insanın kendisi, kendi parçası, kendi ürünü değil miydi? Denetimin (teknolojinin) denetimden kaçışı, denetimin aşırı denetiminden, yarattığı

olumsuz sonuçları açısından çok da farklı değildi. Gönül, iki durumda da, büyük ölçüde ortalıkta görülmüyordu. Gönüsünden alınmış çoğunluğun olduğu toplumda, gönül sahibi olduğunu söyleyebilmek olanaklı mıdır? Teknoloji neden gönlümüzce yaşanamıyordu? Neden kendimizi gönlümüzce yaşayamıyorduk? Teknoloji benim neyim oluyordu? En uç yorumuyla gönlüm oluyordu, niyetimdi baştan beri, kültürümdü, ondan kaynaklanıyordu çünkü; inançlarımız, değerlerimiz, estetik beğenilerimizdi.

Teknolojiyle yaşamayı öğrenmedi bir türlü insan. Yaşamayı öğrenemedi. Gönlünce yaşamayı. Başka türlü de yaşama mı olurmuş; bir olgu olarak, yaşama böyle bir şey, onu bu haliyle kabul etmek gerekmez mi? Kabul edenler vardır tabii ama gelin siz onu bir de gönlüme sorun. Gönlünüze sorun. Gönlünüz varsa.

Değişenin Sancısı

Teknolojinin insan yaşamında büyük sorunlar yarattığını ileri sürerler, arada birçok yol bulunsa da, temelde iki yol önerirler: 1. Teknolojinin başımıza açtığı belalar ancak teknolojiyle çözülebilir. 2. Teknolojinin şimdiye değin geliştirdiği yöntemlerin, bilgilerin, uygulamaların dışında, yeniden yorumlanıp, kökten değiştirilmesi gerekir.

Sanayi devrimi denilen oluşumdan bu yana çeyrek bin yıla yakın bir zaman geçti. Teknolojik değişimin bombardımanı altında kalan toplumların kültüründe maddi boyut ya da maddi öge giderek büyüdü; diğer kültür boyutları, bileşenleri ya da öğeleriyle olan dengeli, uyumlu, içten ilişkisini yitirdi. Kültür, özellikle Batı kültürü, bu uyumsuz ögesinin denetim dışı çalışması, işlemesi sonucunda kültürel *bir* kansere, kültür kanserine yakalandı. Kanser, Batı kültüründe, bu kültürü oluşturan toplulukların kültürlerinde bir bellek yitimine yol açtı. Geleneksel yaşam biçimiyle olan bağlantı koptu. Ekonomik düzen, doğayla ilişkinin değişmesi sonucu değişti. Çevremiz değişti. Enerji kaynakları azaldı. Çevre kirlendi.

Dünya daha önce var olmayan bir yığın araç gereçle, teknik ürünlerle doldu. Bilim, özellikle doğa bilimleri, bu ürünleri kullan-

dı. Bilgimiz değişti. Evrendeki yerimiz konusundaki g6r6şler, Kepler, Darwin, Freud gibi d6ř6n6r ve bilim adamlarınca, geleneği sarsıcı, kopuşlar yaratıcı biçimde sarsıntıya uğradı.

Teknolojiyi anlamak demek, yukarıda s6ylediklerimizin ışığında, onun değişimini anlamak demektir. Her değişim sancılıdır. Sarsıntılıdır. Bu sarsıntılar, biraz 6nce s6ylediğim gibi, yine teknolojiyle mi atılacaktır (bu durumda, teknolojinin değişim s6recini kendi haline bırakıp, değişimlerini, d6n6ř6mlerini zararsız biçimde atlatacağımız teknikler geliştirmek gerek), yoksa teknolojinin, tam doğruysa, şimdiki "kanserli" yapısı içinde gelişimine, işleyişine "dur" diyerek, yarattığı, yaratacağı olumsuz sonuçlan ortadan kaldırmaya y6nelik, k6kten bir kavrama, değerlendirme, anlamlandırma değişikliğiyle mi yıkım 6nlenecektir? Belki de, bu iki tutum da birbirini b6t6nleyen çabalardır. Birbirlerinden ayrı d6ř6n6lmeleri bile sakıncalıdır.

Bu y6zyılın sonlarına yaklaştığımız zaman diliminde, sancılı değişimin motoru teknoloji oluyor. Teknolojideki hızlı değişimlerin toplumdaki sonuçları, 6nce, sanat ve edebiyat tarafından seziliyor. Sanat değişiyor. Ardından belli bir gecikme s6resi içinde toplumsal yaşayışın, bu yaşayıştaki kurumların değişmeye çabaladığını g6r6yoruz. Yine toplumsal değişimin ardından, belli gecikmeyle, ahlak alanındaki değişimler ortaya çıkıyor. İnsan, en zor inanç d6zenlerini değiştiriyor. En arkadan gelen değişim o. İşte, k6lt6r 6đelerinin değişimleri arasındaki bu farklılık b6y6k k6lt6r bunalımları yaratabiliyor. Yukarıda verdiğim gecikme sırası, genellikle Batı k6lt6rleri için geçerli, belli istisnaları ile; diğer k6lt6rlerde değişim daha farklı gecikmelerle yaşanabiliyor.

Teknoloji, k6lt6r d6zeninde, tıpkı organizmadaki kanserli h6creler gibi başına buyruk gelişmesini s6rd6r6yor. K6lt6r6n 6đeleri arasındaki ilişkileri iyi kavrayamadığımız için, d6ř6nce ve anlam hayatımız açısından, bu değişim sancısına are bulamıyoruz. (Ayrıca, neden are bulalım ki? Değişmek g6zel değil mi? Sancıya varız da, şu sancı s6reci nasıl oluşuyor, bir anlasak, anlayarak değişsek. İşte, insanın değişirken bile değişimi denetleme tutkusu. Anlamak da denetimin bir 6gesi olabilir.) Bir yığın kuram ortalıkta dolaşıyor. Tekno-

lojik dönüşüm, bu dönüşümü kavrayacak düşünce, duygu ve tavır dönüşümüyle birlikte yürümüyor. Teknolojinin, değişiminin gerisinde kalıyoruz. Hayatımızın istila edildiğini duyuyoruz. Ekonomide, toplumdaki fırtınalar, ahlak - değerlerindeki dalgalanmalar bizi ürkütüyor. Teknoloji özürsü, teknolojiyle iç içe yürüyen bilimin kavranamamasıyla, bilim özürsü insanlar durumuna geliyoruz. Tıpkı ergenlik çağındaki gençler gibi, değişen bedenimizi kavramakta zorlanıyoruz. Kimlik bunalımı ortaya çıkıyor. "Teknoloji benim neyim oluyor?" diye soruyoruz. Kızanlar, köpürenler, "elinin körü oluyor" diyebilirler. Oysa biziz teknoloji. Teknolojiden kurtulma şansımız çok zor; çevreci birçok düşünürün, teknoloji öncesi cennete dönüş düşleri şu anda gerçekleşiverecek bir "ütopya" değil, zaten gördük: Teknoloji her zaman bizimleydi, içimizdeydi, şimdi de içimizde; denizden kurtulmaya çalışan balıklar gibi çırpınıyoruz. (Hocam Nermi Uygur, "Evini sırtında götüren kaplumbağa gibi, teknolojiyle birlikte yaşar insan" diyor. İnsanın kendini ve çevresini "teknikle birlikte anlamının yollarından birini bulmalı" önerisini ileri sürüyor, bkz. Uygur, 1989: 162)

Çareler yalnızca düşünmeyle bulunamaz. Çözümün, ekonomik, toplumsal, maddi tabanı var. Bu taban değiştirilmeden, dönüştürülmeden çareler aramak yanıltır. Ama, önce kuramsal planda düşünmeyi başarmak zorundayız. Dünyayı toplumumuzda, gönlümüzde nasıl dönüştürebileceğimizi ortaya koyabilmeliyiz. O nedenle, bu kimilerine çok soyut gelecek düşünceler hiç de yararsız değildir. Bir başlangıçtır.

Dünyayı ve İnsanı Anlamak İçin Bir Fırsat Olarak Teknoloji

Teknoloji, insanın doğaya kattığıdır. Yeryüzü, gökyüzü, insanın ürettiği ürünlerle eskisinden farklı görünüyor. Evren, insanın elinden yeni varlıklar kazandı. İnsan bu varlıklarla evreni daha iyi tanıma fırsatını yakalayabilir. Nasıl? İnsan kendini tanımaya başladığında, bir *homo faber* olarak, elindeki balta, üstündeki kürk, mağarasındaki ateş ve resimlerle tanıdı. Ürettiği yazıyla, dille tanıdı.

Üretim biçimiyle. Emeğiyle. Hayatını kolaylaştırmak istiyordu; bu amaçla yaptıkları sonradan başına bela da oldu. Silahları, dili, yazısı, bilgisi, gözlem ve deney araçları, makineleri, iletişim, ulaşım, enerjiyi kullanma, yönetim teknikleri. Doğaya bir şeyler katmakta olduğunu, katabildiğini gördü. Gerçeklik kendi dışında, kendinden bağımsızdı, nice felaketler ve acılar yaşayarak bunu anladı; gerçekliği merak etti, gözledi, gözlem araçları yaptı. Şunu gördü: Kendinin dışında "duran" varlıklara, kendi başına duran varlıklar alanına, ürettiği ürünlerle katılabiliyordu. Demek ki o gerçek (*reality*) karşısında, gerçek yaratabiliyordu. Gerçeğin bir parçasıydı. Gerçek ondan tümüyle bağımsız değildi. Onunla etkileşim halinde idi. Gerçeğin dışında değildi, içindeydi, gerçek onun içindeydi. Teknoloji kancası yardımıyla gerçekle arasındaki uçurumu kapatabiliyordu. Yarattıyordu. Yaratabiliyordu. Dışında kendi başına işleyip durana katılıyor, ondan olmayan bir yığın şeyi oluştura- biliyordu. Gerçeği eğip bükebiliyor, değiştirebiliyor, akışım kendi amaçları için belli koşullar altında düzenleyebiliyor, onu denetleyebiliyordu.

Gerçeğin içinde, onun bir parçasıydı. Karıştırarak, kurcalayacak anlıyordu onu. Onunla eğleşerek, etkileşerek, karşılıklı sınamalarla, kuruyordu onu. Teknolojik ürünlere, onların bilgisine şöyle bir göz attığında, varlıklar arasında nasıl bir varlık olduğunu daha iyi anlayabiliyordu. Nedense, başlarda, uzun bir süre etkisini sürdüreceği biçimde, bu anlamlar yaratan çabasını, Eski Yunanlının deyimiyle *poiêsis*'i, kuramsal (teorik) düşüncesinin yanında pek önemsemedi. Onun da logosun bir parçası olabileceğine inanmak istemedi. Her düşünme, anlama çabası, belli bir teknik, belli bir anlatım, atılım, sürdürme, yaratma eylemi gerektirir. Logosun içindeydi, *poiesis*, mantığın, *theôrya*'nın pek de kolay ayrılmaz bir bileşeni idi. Logos yalnızca üretme tekniklerini değil, bu tekniklerin toplumsal yaşayışla ilgisini de, ahlaksal eylemleri de, değerleri, kuralları, normları da içeriyordu. Öyleyse, anlamak, kabaca söylendiğinde, çıkarsız düşünme, kuramsal kavrama, üretme hüneri ve tekniği ve bunların yaşayışımızla olan ilgilerini kapsayan bir uğraşı gerektiriyordu. Ayrıca logos'un ondan ayrılmaz bir özelliğini de: Hesaplamayı. Kuram, üretimle ilgili hüner, hesap ve ahlaksal eylem: En azından bu dört öğey-

le kavranabiliyordu gerçeklik, onun içinde dönen hayat.

Teknoloji bu anlamıyla, bir anlama, etkileyerek anlama çabası olarak görüldüğünde, içinde kuramı, hüneri, hesap tekniklerini ve ahlaksal eylem öğeleriyle, insanın "Ben kimim? Ne yapıyorum? Neredeyim? Nereden gelip nereye gidiyorum? Gerçeklikle olan ilişkilerim nedir?" gibi felsefe tabanlı sorularına yanıt arama olanağı sağlayan bir yapı taşıyor. Şimdilerde teknoloji karşısında duyduğumuz şaşkınlık, yabancılık, onu bir türlü geleneksel yaşam içinde bir yere koyamayışımız, gözümüzün önüne bir "zulmet" perdesi çekiyor. Onunla kendimizi daha iyi anlayabileceğimizi unutuyoruz. Kuramsal, felsefi boyutu yitirmiş sığ kafalı mühendislerin, teknik adamların, teknokratların elinde o, bir hesaplama ve "hüner" olarak görülüyor. Yani iki ögesi hatırlanıp, iki ögesi unutuluyor. Unutulan öğelerden birisi, kuram, yalnızca, bir önceden planlama, tasarım (*design*), hüner bilgisi olarak anlaşılıyor. Mühendislik bilgisi, teknoloji, bir anlama imkânı olarak düşünülmediği için, belli ürünlerin oluşturulması, belli denetim yollarının elde edilmesi için gerekli, hünerli insanların kullandığı bilgiler olarak anlaşılıyor. Oysa belli bir felsefi tavır değişikliği ile teknolojinin bilgi yumağına, ürünlerine, insanın onlar aracılığıyla daha derinden keşfedebileceği, icat edebileceği, yaratı ürünleri olarak, gerçekliğin insanla olan ilişkisini ortaya koyucu ipuçları gibi bakmak, bu karanlık perdeyi aralamamıza yol açabilir.

Unutulan diğer önemli öğe, ahlaksal eylem ve onun dayandığı değer ve normlar, insanın onlarla olan ilişkisi, teknoloji sayesinde, hayatı, ahlak ve inançlarımızı, şimdiye değin yeterince üstüne gidilememiş bir biçimde araştırmamıza, kavramamıza olanak sağlayabilir.

Hayatı nasıl kavradık, hangi değerlerin, inanç düzenlerinin peşinde olduk da böyle bir teknoloji oluşturduk? Gerçeklik anlayışımız, dünya görüşümüz, bilgi, varlık, ahlak, estetik anlayışımız ne idi ki böyle bir teknoloji oluşturduk ya da oluştu? "Teknolojini söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim" diyebiliriz: Teknolojiden yola çıkan bir sorgulamayla, gerçekliği araştırarak, kurmaya çabaladığımız yaşama biçimlerinin dayandığı temel dayanakları, görüşleri, inançları yeniden ortaya çıkarabilir, yorumlayabiliriz.

Artık, gerçeklikle ilgili hiçbir şeyi, ruhsal, toplumsal, çevresel, bilgisel, varlıksal, ahlaksal hiçbir şeyi, teknoloji yokmuş gibi düşünerek anlamaya kalkışamayız. Orada, bizimle, burada bizimle, dışımızda, içimizde, gönlümüzde teknoloji.

O, bizden bağımsız, bizden kopuk bir "sistem" değil, bizim her anlama çabamıza, geçmişimize, yaşayışımıza, tarihimize bulaşmış bir "düzen'dir artık. Bu anlamda, "sistem" olarak görülmesi, onun bir anlama imkânı olarak gözden kaçırılmasına yol açar.

Sonuç:

Teknoloji Gönül Bağı Değil, Teknoloji Gönül Ağı

Teknolojinin bugün başımıza açtığı belanın kökeninde, denetleme tutkumuzun denetlenememesi, denetimin elimizden kaçması, denetim çabamızın, duygularımız, inançlarımız, düşüncelerimiz gibi insanı insan yapan diğer özelliklerle birleşmemesi, içimize sindirilememesi yatar. Zamanı denetleyemez olduk. Her şey şaşırtıcı bir hızla değişiyor. Geçmiş şimdide, şimdide geleceğe bağlamakta zorlanıyoruz. Doğa, ekonomi, toplumun denetlenmesi için oluşturduğumuz denetleme teknikleri bizi denetler oldu. Bilgisayarlar aracımız olmaları gerekirken, bizi bir araç haline getiriyorlar. Onları niçin kullandığımızı unutuyoruz. Planladığımızı, tasarladığımızı sanıyor; ummadığımız sonuçlarla karşılaşılıyor. Zamanı denetleyemiyor, makineleri kullanırken, beklenmedik sonuçlarla karşılaşılıyor, mekânı da denetleyemiyoruz bunlarla birlikte. Şehirleşme nedenli planlanmaya çalışılırsa çalışılsın, denetimden kaçıyor. Dilediğimiz mekânda oturamıyoruz. Planlama, tasarlama, hesap, akıl, plansızlığa, tasarımsızlığa, hesapsızlığa, akılsızlığa dönüşüyor.

Denetimin denetimden çıkmasının bir diğer yönü var. Mikroçiplerin, fiber optik iletim sistemlerinin önümüze açtığı eşsiz olanaklar karşısında şaşkına dönüyoruz. Tüketimi zorluyor, denetimi teknik ürünler üretiminde yoğunlaştırmak için bunun ekonomik tabanını, pazarını oluşturmaya çalışıyoruz. Bu kez, pazarı denetlememiz zorlaşabiliyor. İşin içine karışan sayısız karmaşık öge, deneti-

mimizden çıkıyor. Salt üretmek, salt çarkı döndürmek için üretilip, sonradan onların neye yarayacağı sorulur oluyor; ya da üretenlerle, o üretimi planlayanlar farklı grupların elinde olabiliyor. Giderek, planlayan, üreten, satan, pazarlayan birbirlerinden kopuk, birbirlerine ters düşebiliyor. "Sahi neden üretmiştik bu makineyi?" Bilim adamları, mühendisler, ne adına, kimin adına neye hizmet ettiklerini bilemeyebiliyor.

Kim denetliyor? Neyi? Doğayı. Mühendisler, bilim adamları, mimarlar, şehircilik uzmanları. Peki bu denetimi kim denetliyor? Denetimin denetçisi kim? Kim planlıyor mühendisleri? Mühendisliği? Dünyada belli merkezlerden mi yönetiliyor, yoksa denetimler yerel ölçekte mi? Denetleyenleri kim denetliyor? Zinciri uzatmak mümkün. Nereye kadar denetliyoruz? Denetlediğimizi sanırken, planladığımızı sanırken, planlanıyor olmayalım? Denetimden çıktı mı teknoloji? Kimin neyi denetlediği, araçları, hedefleri yeterince belli değil mi?

İnsan garip. Düşüncesini de tam denetleyemiyor. Belli ölçülerle denetleyebiliyor. Düşünme kuralları, düşünme malzemeleri baştan belirli ise mantık, matematik gibi en yetkin gibi görünen sınırlı denetleme alanlarında bazı koşullarda denetleme sağlanabilmesine karşın, dört işlemi yapabildiğimiz, örneğin doğal sayıları içine alan sistemlerde denetleme olanağı ortadan kalkabiliyor. Değişmenin, zaman akışının olmadığı mantık, matematik gibi alanlarda bile yürüme kolay değil. Denetimin denetlenmesi kolay değil.

Doğa ve düşüncenin yanında, toplumsal yaşam, onun kurumları, toplumsal hareketler, inançlar, inanç sistemleri, bilgimiz, bilim, duygularımız, sanat, iletişim kanalları, biçimleri, araçları, ahlak düzeni, yönetim biçimleri, ekonomi, felsefe, gönlümüz denetlenmek isteniyor. Denetlemeyle bu alanları ele alıyor, el altında tutmaya, ele geçirmeye çabalyoruz. *Gözetmeye, kollamaya* çalışıyoruz. Arapçadaki murakabe sözcüğünün ilginç anlamları var. Denetimin yanında, gözleme, gözetme, dikkat etme, bekleme, danışmanlık yapma, koruma, saygı duyma, korkma, umma... anlamlarına geliyor. Bir de özellikle tasavvufta kullanılışına baktığımızda, Tanrıya bağlanarak çile doldurma, kendi iç âlemine bakma, dalıp kendinden

geçme anlamlarını taşıdığını görüyoruz. İşte burada denetim, bir anlamıyla gönülle birleşiveriyor! Çok şaşırtıcı ve oldukça ilginç olan bu konuyu bu yazıda ele alamayacağım.

Denetleme, insanın var olmasını söyleyen bir öge idi. Sonradan denetimden çıktı. Silaha, kendi kendini yok etmeye dönüştü. Denetleme, denetlenemez oldu. Onun karşısında bu denetim sürecinin sindirildiği, bütünleştirildiği, bir güç, bir çeşit merkez, bir yeti, bir düzen var. Buna gönül diyoruz: Gönül değişimlerin sindirildiği "yer". (Ne demekse bu. Şimdilik metaforik anlamıyla kullanalım.)

Denetimin dört ögesinden söz etmiştik. Hüner (beceri), uzluk, bu bir. Hesaplama, bu iki. Denetlemenin dayandığı kuram (teori, nazariye), bu üç. İnsanın değerleri, toplumsal yaşayışla ilgili ahlaksal boyutu, bu dört. Başlarda denetim bir "uzluk"tu, bir hüner, bir beceri. Teknisyen becerikli insandı. Ustaydı. Hesap sonraları ortaya çıktı. Hesaplamadan (bugünkü anlamıyla) yollar, köprüler, tapınaklar yapıldı. Kuramı yoktu, derin değildi, temelleri kutsal olana dayandırmaya çalışıyordu. Belki bu ögesiyle, dördüncüsünü de buna katarsak, insanın gönülüyle birleşiyordu. Denetim, gönülle birleşiyordu. Hiç değilse bir sınıf (soylular sınıfı) için. Din adamları için. Gönülle denetim çatışmadığı için gönül gelişmemişti. Sonraları, Batıda tiyatro oyunlarında takılan maskelerin deliğinden seslenme (*personare*) anlamında, "*persona*" sözcüğü türedi.

Maskeler, denetimi aşabildi zamanla, onlardan çıkan sesler, denetimle çatışabildi. İçinde ateş yanan bireyler, "kişiler" oluştu. İsyan alevlendi. "*Daimon*"u, cini, tutkusu olan kişiler, sofist, sufi, ebedi muhalif, filozof kişiler türedi. Kültür adamları, sanatçılar, denetimi yargıladı, eleştirdi, yorumladı. İsyan etti. Bireysel gönüller oluşturulmaya çalışıldı. Onlar, kültürün, toplumun gönlü oldular. Kavga sürdü.

Gönlün denetiminden söz edebilir miyiz? Gerçekten, gönülle denetimi karşı karşıya getirmek, yeterli, isabetli bir açıklama mıdır? Gönlün teknolojisi var ise, gönül gönüllüğünü yitirir mi? Teknoloji gönlüm ise, gönlüm de teknoloji, teknolojim olmaz mı? Tersine, teknolojinin gönlünden söz edemez miyiz? Gönlümüzü sürdüremez duruma mı geldik? O zaman, bilinç, akıl, duygu, kültürel gele-

nek gibi öğelerin odaklandığı gönül, gönlümüzden uzaklaşıyor mu? Gönlümüz kimin? Kimin elinde?

Denetimin sindirilmesi de bir denetim işi mi? Peki, bunu yapan kim? Hiç kimse mi? Freud ve Marx, denetimin, bilincin tam denetiminin olanaksızlığını vurguladılar. Biyolojik ve siyasal güçler bu denetimi engelliyordu. Schopenhauer, "isteme" (*wille*)'nin, bilincin hiç girmediği bir alanda, evreni denetlediğini söyledi.

Gönlümüz var mı? Olmalı. Hazır olarak yok. Gönül, yaratılan bir şey. Düşünce ve sanatla. Duyguyla, insanın tüm özelliklerinin bir araya geldiği güç ile.

Gönlün biyolojik bileşeni bedenimize bağlı. Politik yanı, topluma, yönetime. Duygusal bileşeni, duygu akışımıza, öfkelerimize, sevinçlerimize, umutlarımıza, inançlarımıza. Dile getirilebilen ve dile getirilemeyen (sözsüz), anlatım yanı, anlam verebilme bileşeni, hüner, bilgi, bilgelik (yaşama ustalığı) bileşenleri var. Gönlün içinde bir ölçüde denetim var. (Murakabenin anlamlarını anımsayın!) Yarışma, kendini aşma yanı var. (Beceri anlamındaki "uzluk" sözcüğünün dayandığı "uz", Eski Türklerde "anınğ atı uzdı" tümcesinde olduğu gibi, "onun atı (bir başka atı) geçti" anlamındadır!)

Şunu demek istiyorum: Gönül teknolojiden ayrı değil, onun karşısında, üstünde ya da altında değil. Onunla iç içe. *Divanü Lûgat-it Türk*'te (III. Cilt, s. 239, TDK, 1986 baskısı):

Köngül kiminğ bolsa kalı yok cıgay kılsa küçün bolmas anı tok bay

deniyor. (Kimin gönlü çok yoksulsa, güç ile o tok ve zengin yapılamaz) Gönül, dışarıdan denetimle güçlendirilemiyor; Gönül denetimi ayrı bir "denetim" biçimidir. İsterseniz ona "gönülleme" diyelim. Gönülleme, teknolojik, teknikle yürütülecek bir denetim değildir. Gönüllemiş gönüller, gönül olabilmiş, sindirim gücünü, özekliğini kazanmış gönüllerdir. Anlam verebilen, amaç koyabilen, dünya ya dünya koyabilen, teknolojik denetimle sıkı ilişkide de olsa, ondan farklı olabilen bir çabadır gönülleme.

Bu çabanın açık kılınması ne derece olanaklı olur bilemiyorum.

Bu yazımda, birçok tekrarlarla, birçok noktayı karanlık bıraktığımı biliyorum. Acele aydınlık, koyu karanlık getirebilir. Alacakaranlıkta yetinmeli şimdilik. Gönülümüz var mı? Neye? Gönüllenenmeye. Gönül yaratmaya, teknolojinin denetimine karşı. Denetlenemeyen, denetime karşı. Teknolojiye boyun eğmeye, ondan kaçıp kurtulma ütopyalarına, onu aşağılama, düşman ve yabancı görme ucuzluğuna, sürekli ondan yakınıp durma vıdı vıdııcılığına.

Gönüllenenmek: Toparlanmak. Teknolojik denetimin darmadağın ettiği, aralarındaki bağlantıları kopardığı insanı insan yapan öğelerin derlenmesi. İnsanın kollanması. Gözetilmesi.

Zor. Reçeteler yok. Gönüllenenme, belli "know-how"lar içermiyor. Algoritması yok. Yaşantıya (tecrübeye) sıkı sıkıya bağlı. Anın yaşanabilme becerisiyle ilgili. Doğunun mistik atılımları, tasavvuf bir ölçüde, ama bir ölçüde bunu başarabilmiş. Bu anlamda, birçoklarının yapmaya çalıştığı gibi, kurtuluşu mistik atılımlarda aramıyorum. Kurtuluşun da, alışılmış anlamda bulunabileceğini sanmıyorum. Denetim, bu gerçek dünyada yaşadığımız sürece hep olacaktır. Yazık ki, bu denetim, elimizden hep çıkacaktır. Zaten çıkmıştır. "Gönülleme", bununla elde edilebilecek "gönüllenenme", gönül sahibi, gönül eri olabilme, insanın yaşayacağı bir serüvendir. Hep başarısız kalacağız. Bu konuda iyimser olmayı çok isterim ama değilim. Denetimi düşman sayan gönülleme çabaları, insanları miskinliğe, kokuşmuşluğa itebilir. Gönüllemenin olmadığı denetimin denetimi bizi robotlaştıracak, kurutacaktır.

Felsefe zaman zaman denetime, zaman zaman gönüllenenmeye yardım etmiştir, edecektir. İnsanlar gönüllerini yüzlerce yıl inanç sistemleriyle kurmaya çalıştılar. Bütün inanç sistemlerine saygım var. Yazık ki insanlar henüz nasıl inanacaklarını öğrenemediler. Öğrenilmesi de epey zaman alacağına benzer. İnançlarını denetime kurban ettikleri oldu, inançlarıyla dünyayı denetlemeye kalktılar. Oysa gönüllenenmeliydiler. İnançlarını yaşayacak gönül zenginliğini unuttular, akılla denetime kalkıştılar. Gönülleme ve denetimin dengeli işleyişi pek başarılılamadı.

Yaşama ağı içinde, gönülle teknoloji ayrı ayrı durmadılar, haya-

tımızın her anına serpilmişlerdi. Yazık ki, bu ağların farkına varamıyoruz. Gönülleme ve denetlemeyi olumlu biçimde bir arada yürütemiyoruz.

Karamsarım ama neden insan, gönlü ve denetim gücünü kullanacak gönül erliğine ulaşamasın? Bu ancak sürekli yaratıcılıkla, bitmek tükenmek bilmeyen araştırma çabasıyla olabilir. Eğitim kurumlarında yazık ki gönül unutulmuştur. Doğunun ve tasavvufun büyüleyici gücünün algoritması bulunmaya çalışılıyor. Teknik bir şeymiş gibi sunuluyor. (Yoga teknikleri, beslenme, yoğunlaşma "teknik"leri gibi) İnsanlar ritüele takılmış, onun dayanağı olan gönül evini bulamıyorlar. Kafa tutan, hayatı "estetik" yaşamaya çabalayan, "*Jouissance*" peşindeki *postmodernist* kabadayıların kafaları, düzen tarafından "tutuluyor." "Hadi bir isyan et, bir küfür et de, iktidar görsün" oyununa geliyoruz. Kavganın ayrı kalarak bütünleşme olduğu anlaşılıyor. Bu söylediğim sözde paradoksal bir yapı görenlere şunu diyebilirim: Kültürümüzün gönlüne, ancak kendi gönlümüzle girebiliriz. Kendi gönlümüz yoksa, denetimin forsasıyız. Kültürümüz ise, dünya kültürüne ancak kendisi olarak girebilir. Yoksa tutsaklık kaçınılmaz.

Gençlere hem sabrı hem de sabırsızlığı önerebilirim. Sabrı, binlerce yıllık insanlık serüvenini, denetimi ve gönüllemeyi anlamak için; sabırsızlığı, kül yutmamak, etkin olmak, arama heyecanını diri tutmak için.

Ateş yalnızca teknolojinin ürünü değildi. İnsan onda, inançlarını, umutlarını, tanrısal güçleri, kendini aradı. Gönlünü. Gönüllenmeyi.

Ateşi hiç söndürmemek gerek.

Teknoloji benim ateşim oluyor. İçimde ve dışımda. Onunla kendime yakışan dünyayı kuracağım. Gönlümü ve evimi. Onunla ısınacak içim. Onunla çeliğe su verilecek. Plazma elde edilecek. Füzyon enerjisi bulunacak. Onunla yanacağım. Onunla ısınacağım. Şeytanı onda göreceğim, aşkın varlığı onunla arayacağım. Yeter ki, içindeki ateş sönmesin. Direnme gücüm yitmesin. Gönül evlerindeki ışıllık pencerelerinden birbirlerini selamlayan gönül erleri, bu

ışılıtları söndüremeyecek kavga, dövüş, çatışma, çelişkiler içinde arasinlar. Belalarım bulmasınlar; olağan ki, aradıkları, değiştirmeye çalıştıkları, yaratacakları, keşfedecekleri dünyayı, dünyaları bulsunlar.

Galiba kötümser değilim.

Kaynakça

- Agassi, J. (1985) *Technology: Philosophical and Social Aspects*, D. Reidel, Dordrecht
- Basalla G. (1990) *The Evolution of Technology*, Cambridge University Press, Cambridge
- Kaşgarlı Mahmut (1986) *Divanü Lügat-it Türk*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Porritt, J. (1988) *Yeşil Politika*, Çeviren: A. Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Tauber, A. (1991) *Organism and the Origins of Self*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers
- Uygur, N. (1989) *Çağdaş Ortamda Teknik*, Ara Yayıncılık, İstanbul

***

Abstract: -A Sociology of Heart How Is That Possible?- Heart have two fundamental features. They are the power of creativity and the power of self-protection. Individual who has heart is a person who could live its and who live and its relationship with other individuals living in harmony. They have heart societies, cultures, and even human relationships that have certain continuity.

Key words: Sociology of heart, Anthropology of heart, Philosophy of heart, to have heart, to be volunteer.